

Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984. Cuprinde 215 p. de text, 23 p. de anexe în 8°, 18 figuri-desene și XX planșe cu fotografii.

Foi de titlu p. 1—4; Cuvînt înainte p. 5—6; I — *În loc de introducere. Pentru o istorie a vieții spirituale în Dacia romană*, p. 7—35; II — *Clavius Saturninus sculpsit* p. 36—61; III — *Între meșteșug și artă: arhitectura* p. 62—88; IV — *Descifrări la hotarul dintre artă și religie* p. 89—129; V — *O religie cotidiană* p. 130—186; VI — *Credințe despre „lumea umbrelor“* p. 187—202; VII — *De la daco-romani la români* p. 203—221; Cuvînt de încheiere p. 222; Abrevieri p. 223—226; Indice p. 227—234; Cuprins p. 235—236; Contents p. 237—238.

Cartea *Interferențe spirituale în Dacia romană* a cercetătorului Mihai Bărbulescu, de la Academia clujeană, se înscrie în seria valoroaselor studii apărute în ultima vreme privind epoca de civilizație și progres a romanității pe o parte a teritoriului țării noastre, teritoriu ce constituia în antichitate provincia traiană. Aceste interesante „interferențe“ nu sînt altceva decît rodul unor preocupări ale tinărului istoric, care încă de pe băncile facultății a fost atras de studierea unor fenomene spiritual-artistice romane, fără a neglija însă arheologia. Ele sînt un corolar al numeroaselor sale articole, comunicări și note apărute în literatura românească de specialitate. Încă de la primele pagini ale lucrării, în „Cuvînt înainte“, autorul arată: „Mai mult sau mai puțin urmărit și mărturisit, o parte a preocupărilor mele din ultimii ani s-a îndreptat spre ceea ce trebuia să devină în final cartea de față“.

Primul capitol („În loc de introducere. Pentru o istorie a vieții spirituale în Dacia romană“) argumentează că „această lucrare s-a născut din convingerea că anumite aspecte din viața culturală a Daciei romane s-au perpetuat prin veacuri la poporul român, prin transmiterea bunurilor spirituale de la o generație la alta, în măsură mai mare decît elemente din domeniul economico-social și politico-organizatoric“. Dacă „domeniul vieții materiale este mai puțin concludent pentru aprecierea gradului de romanitate al locuitorilor de la Carpați la Dunăre“, unele elemente ale culturii romane și-au „pus pecetea pregnant și definitiv pe fizionomia spirituală a poporului român. Este vorba, în primul rînd, de limba latină, perpetuată prin limba română, limbă romanică — cea mai clară, mai vie și imposibil de tăgăduit (sublinierea îmi aparține) dovadă a originii și a continuității poporului care o vorbește... Ca elemente ale continuității spirituale, limbii i se adaugă altele: credințe populare și obiceiuri, unele perpetuate pînă aproape în zilele noastre... Conceptul de viață spirituală însumează o multitudine de aspecte a căror studiere se vedește adeseori o sarcină dificilă, datorită înseși caracteristicilor domeniului, ce scapă unei analize strict pozitivistice. Este nevoie de „curajul“ generalizărilor, de conturarea unor imagini de ansamblu, care să se ridice deasupra actelor de cultură spirituală văzute izolat, a dovezilor istorice și arheologice cunoscute, descrise, interpretate și relate în fel și chip. Fără cercetarea vieții spirituale nu poate fi vorba de cunoașterea deplină a civilizației romane provinciale în Dacia. În felul acesta studierea problemelor spirituale ale antichității daco-romane contribuie în bună măsură la împlinirea dezideratului unui mare umanist român, de acum o jumătate de veac, Vasile Bogrea: „Nu antichitatea clasică în sine, pentru ea însăși, ci antichitatea pentru prezent, pentru nevoile prezentului și viitorului“ (*Reflexii asupra anticlasicismului*, Cluj, 1926, p. 4).

Tot în capitolul de început, Mihai Bărbulescu se ocupă de cîteva probleme de metodă în studierea fenomenului propus, plecînd de la următoarele constatări: 1. materialul documentar referitor la viața spirituală a Daciei romane este bogat

și variază, necesar a fi „repartizat pe probleme“; 2. toate componentele fenomenului spiritual, deși se dezvoltă paralel, ele evoluează totuși într-o strânsă interdependență; 3. realizările din acest domeniu se înfățișează la nivelul și limitele civilizației provinciale; 4. epoca romană reprezintă în cadrul istoriei țării noastre un moment de maximă deschidere spre istoria universală (sublinierea mea), căci istoria provinciei traiane face parte integrantă din istoria Imperiului; 5. înlănțuirea componentelor vieții spirituale, interferențele dintre aspectele particulare ale acestora „pot fi urmărite din diferite unghiuri“, „lanțul“ reconstituirilor pornind de la diferite „verigi“. În ceea ce privește modelele referitoare la legăturile dintre formele spirituale, cercetătorul exemplifică cu cunoscuți istorici, literați și oameni de artă, fie români (Vasile Pârvan, Lucian Blaga, Tudor Vianu, Alexandru Odobescu, P. P. Negulescu, Dan Grigorescu ș.a.), fie străini (A. Bonnard, J.-P. Vernant, A. Dufieux, A. Grenier, J. Bayet, R. Hinks, R. Etienne, K. Michalowski etc.). Pentru publicul larg cititor, neavizat, dar pasionat de istoria Daciei romane, „Introducerea bibliografică“ grupează spre facilitare studii cunoscute, ordonate tematic: probleme ale limbii și scrierii; arta (arhitectura, sculptura, alte manifestări de artă); religia (culte greco-romane, orientale și africane, germanice, tracice, cele privind „Cavalerii danubieni“, religia dacilor și „interpretatio Romana“, creștinismul); izvoare literare (surse antice despre artă, culte și viața religioasă).

În capitolul al doilea („Clavdivs Satvrnivs scvlpsit“), capitol ce poartă numele unui cunoscut sculptor din metropola Daciei romane, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, autorul clujean arată că „monumentele arhitectonice, epigrafice și sculpturale, reprezentând materializarea diferitelor aspecte ale vieții spirituale, sînt rezultatul trudei unei categorii speciale de meșteșugari-artiști“. În continuare, se oferă un nimerit prilej de a se trece în revistă ocupațiile artistice din această provincie nord-danubiană; de a se „asculta“ izvoarele epigrafice, care pomenesc de *Antonius architectus* la *Sucidava*, de *Eros Zotici sig(illarius)* la *Inlăceni*, de meșterii turnători în plumb *Lollianus* și *Brutus*, tot la *Sucidava*, de *Mestrius Martinus pictor* la *Apulum* și încă de trei lapicizi (pe lângă amintitul *Claudius Saturninus*), anume: *Diogenes* la *Aquae*, *M. Cocceius Lucius* la *Micla* și *Hermeros* la *Cristeștii* de lângă *Trgu-Mureș*; de a te „plimba“ prin atelierele artizanilor lapicizi și a vorbi despre lapidarul și contemporanii săi.

Partea a treia a cărții („Între meșteșug și artă: arhitectura“) se ocupă de această latură monumentală a creativității umane, căci „momentul roman în arhitectură înseamnă nu numai o bază pentru dezvoltarea sa ulterioară, ci și o impresionantă carte de vizită a epocii“. Se dau exemple de construcții clasice (este, de altfel, știut că orașele Daciei sînt sistematizate după planul „occidental“ al provinciilor Imperiului) din aproape toate categoriile arhitecturale de care dispun astăzi arheologii: caste, ziduri de incintă urbane, amfiteatre, foruri, palate, terme, temple, poduri, *insulae*, *villae* suburbane și rustice etc. Se analizează, apoi, foarte bine raportul dintre clasic și provincial în arhitectura Daciei romane, analiză care „pătrunde“ pînă în cele mai mici detalii și elemente de construcții, cum, bunăoară, sînt bazele, fusurile și capitellurile de coloană, arhitrave, frize ș.a., se ilustrează adecvat aspectele provinciale (abateri de la canonul clasic de construcție, eclecticismul unor edificii sau al unor subsansamluri) și se discută arhitectura cu interferențele ei (de pildă, templul ca monument arhitectonic dar și ca lăcaș de cult, păreri asupra funcționalității unor pilastri).

Capitolul al IV-lea („Descifrări la hotarul dintre artă și religie“), tratînd unele aspecte ale plasticii cu conținut religios în Dacia, începe cu o scurtă prezentare a rolului ce i se atribuia în antichitate imaginii divinității, atît prin semnarea ei, cît și prin funcția-i instructivă. Corect se arată că reprezentarea religioasă poate fi estetism și credință, deoarece în vremurile demult apuse „spre artă și trăiri estetice se ajungea plecînd de la religie și nu invers“. Mihai Bărbulescu încearcă — și reușește — să clarifice reprezentările de zeități ale Daciei după materialul, tehnica și obiectul care servea drept suport imaginii: 1. statui și statuete din piatră; 2. reliefuri din piatră; 3. statuete de bronz (mai rar plumb sau argint); 4. reliefuri în metal (bronz, plumb, argint); 5. statuete din teracotă; 6. reprezentări în mozaic; 7. piese arhitectonice cu imaginea sau simbolurile divinităților; 8. scene în relief pe pereții vaselor ori în medalioane ceramice aplicate; 9. imagini de pe vasele *terra sigillata*; 10. reprezentări pe discurile sau mînerul lucernelor; 11. produse ale glipticii (geme și camee) înfățișînd zeități; 12. piese diverse, aplice decorative; 13. piese de armură și de harnașament; 14. monumente

funerare; 15. monede (revers). Ca documentație pentru istoria religiilor, valoarea acestor categorii de reprezentări este cu totul inegală, unele servind doar studiului iconografic. Din acest punct de vedere, categoriile amintite se regroupează astfel: 1. imagini de cult; 2. *ex voto*-uri; 3. reprezentări diverse.

Interesantă este partea din acest capitol al lucrării, parte afectată glipticii cu prezentarea divinităților, în care se arată, în câteva cazuri și procentual, că în Dacia se cunosc un număr de 45 de imagini ale diferiților zei principali, secundari, personaje mitologice, iconografii urmărite sub trei aspecte: a. relația dintre imaginea divinității și materialul pietrei; b. repertoriul religios și frecvența reprezentărilor; 3. aspecte de iconografie și rezolvarea problemelor legate de aceasta în condițiile specifice glipticii. Cît privește atributele divine în artă, ele sînt grupate în reprezentări cu atribut superfluu, iconografii în care din mulțimea simbolurilor unei zeități sînt doar unele esențiale pentru identificarea sa, apoi reprezentări care cuprind atribute de confirmare și recunoaștere, urmînd grupa formată din atribute obligatorii, cea în care atributul este pe cale de a înlocui însăși figura zeului, și, în sfîrșit, categoria atributelor-simboluri de substituire, care au contribuit din plin la formarea sincretismului.

Partea a cincea („O religie cotidiană“) a studiului analizat se referă la cultele și credințele din Dacia romană. Succinta amintire a celor peste 100 de divinități atestate în provincia noastră nord-dunăreană este urmată, cu exemple, de clasificarea clasică a zeităților în funcție de originea lor: greco-romane, orientale (iraniene, micro-asiatice, siriene, palmyriene), egiptene, nord-africane, celto-germanice și traco-moesice. Vorbind despre „religia individului“, Mihai Bărbulescu relevă cazurile cînd același personaj închină textul unei inscripții mai multor divinități (un număr de 12 pe altarul lui P. Catus Sabinus și 13 pe *ara* lui P. Aclius Hammonius). Sînt situații cînd de la un singur dedicant s-au păstrat inscripții votive ridicate în același timp sau la date diferite și „oferite“ unor zei, multitudinea acestor acte sacre permițînd să se urmărească „afinitățile“ credinciosului (sînt 42 de exemplificări). „Sentimentul religios“ al individului este urmarea unei acțiuni divine, provocate de mai multe cauze: vindecare, ajutor în împrejurări deosebite, obținerea unor onoruri, „indicația“ divină, ocupația dedicantului, rațiuni politice (religia loialității), antroponimia, obligații ale corpului sacerdotal, sărbători religioase și evenimente deosebite. Rezumînd datele oferite de religia Daciei romane se ajunge la o imagine de ansamblu, care cuprinde atît determinanțele (a. mediul natural, economie, ocupații; b. elementul uman — autohton și colonizat; poziția Daciei în Imperiu; c. politica religioasă imperială), cît și componentele religiei provinciei (a. grupul principal de culte; b₁. culte autohtone; b₂. culte personale și de grup etnic; b₃. culte și credințe „la modă“; c. culte politice).

Următorul capitol („Credințe despre «lumea umbrelor»“) prezintă monumentul funerar ca idee și reprezentare, în continuare ocupîndu-se de simbolistica funebră, de mitologia și practicile cultului morților. În tratarea acestei teme autorul ajunge la concluzia că în Dacia — ca, de altfel, pretutindeni în Imperiu — sînt cu privire la „viața de dincolo“ două concepții, diametral opuse: sălășluirea în mormînt și „imortalitatea cerească“.

În sfîrșit, ultima secțiune a lucrării, capitolul al VII-lea („De la daco-romani la români“), oferă cititorului o schiță a vieții spirituale și a romanizării provinciei. Contactul Daciei libere cu lumea romană prin pătrunderea numeroaselor importuri ca elemente de cultură materială a acestei civilizații avansate, cu două-trei secole înaintea cuceririi, și mutațiile în planul conștiinței survenite în rîndul populației autohtone după transformarea statului lui Burebista în Decebal în provincie imperială se reflectă în folosirea limbii latine, în frecventarea școlilor și adoptarea formelor romane de expresie artistică, în acceptarea nu numai formală a religiei, a unor culte și obiceiuri funerare, în adoptarea numelor latine. Cît privește permanențele culturii spirituale romane, se argumentează cu *justețe* (sublinierea îmi aparține) „că nu constrîngerea i-a obligat pe daci (daco-romani) să îmbrățișeze civilizația cuceritorului... , iar dacă acceptăm ideea unei dorințe de integrare în civilizația romană (după o perioadă de început, cu firești „rezistențe“), vom înțelege mai ușor de ce bună parte din această civilizație se păstrează după dispariție, odată cu retragerea aureliană“. Această spiritualitate — se știe prea bine — va dăinui în tot decursul perioadei de migrații. Pe bună dreptate se conchide că cea mai prețioasă moștenire a epocii respective este limba română, iar permanențele de natură spirituală, ca, de pildă, creștinismul și o

serie de elemente prezente în folclorul nostru (unele datini, simboluri apotropaice, obiceiuri funerare), reprezintă perpetuarea, de-a lungul timpului, a străvechiului fond spiritual daco-roman.

Desigur, lucrarea *Interferențe spirituale în Dacia romană* nu are pretenția de a epuiza toată problematica în sine. De altfel, modest, Mihai Bărbulescu în „Cuvînt de încheiere” se confesează: „Nu am rostit aici ultimul cuvînt, ori cel definitiv, după cum nu avem nici pretenția de a-l fi rostit primul în materie”.

Cartea recenzată în rîndurile de față întrunește toate calitățile din punct de vedere științific, fiind însoțită și de o bogată ilustrație. Ea se recomandă de la sine, atît specialistului, cît și cititorului profan, dar dornic de cultură, constituind un real succes al cercetătorului.

În încheiere, un gînd bun prestigioasei Edituri clujene Dacia, fostului meu coleg de facultate, redactorului Șerban Polverejan și tehnoredactorului Constantin Rusu pentru strădaniile lor care s-au materializat în tipărirea acestei cărți, dedicată „celor cărora le rămînem mereu datori, părinților” (din păcate, mulți dintre noi îi uităm prea ușor!).

CONSTANTIN POP